

the formed level of digital competence of teachers and their material and technical capabilities. But, when, teachers see a real opportunity to combine teaching methods and digital technologies, they have both desires and opportunities.

We consider the areas of further research to determine the principles of digitalization of the educational process in the continuing education system for teachers of natural sciences, as well as the conditions for their implementation.

УДК 791.44.071.1(477)

© **Аляксандр Бязручка**

*прарэктар па навуковай рабоце,
загадчык кафедры кіна- і тэлемастацтваў
Кіеўскага ўніверсітэта мастацтваў,
прафесар кафедры кінатэлемастацтва
Кіеўскага нацыянальнага ўніверсітэта культуры
і мастацтваў (Україна),
доктар мастацтвазнаўства, прафесар*

© **Oleksandr Bezruchko**

*Vice-rector for scientific work, head of the cinema
and television arts dept. of Kyiv University
of Culture, Professor of the cinema and television
arts dept. of the Kyiv National University
of Culture and Arts (Ukraine),
Doctor of Study of Art, Professor
e-mail: oleksandr_bezruchko@ukr.net*

ВАРЫЯНТЫ ЭКРАНІЗАЦЫЙ АПОВЕСЦІ МІКАЛАЯ ГОГАЛЯ «ТАРАС БУЛЬБА»: АД «АНАЛАГАВАЙ» КІНАСТУЖКІ ДА ТЭЛЕВІЗІЙНАЙ «ЛІЧБЫ»

У артыкуле аўтар даследаваў удалыя і няўдалыя спробы экранізацый аповесці Мікалая Гоголя «Тарас Бульба» на працягу 100 гадоў: ад чорна-белага, нямога кароткаметражнага мастацкага фільма кінарэжысёра, фатографа, кінааператара, прадзюсара, аднаго з піянераў расійскага кінематографа Аляксандра Дранкова (Атэлье А. Дранкова, Расійская імперыя) у 1909 г. да каляровага, гукавога поўнаметражнага мастацкага фільма кінаакцёра, рэжысёра тэатра і кіно, сцэнарыста, прадзюсара Уладзіміра Бартко (Арк-фільм па замове Цэнтрал Партнёрышп, Расія, Украіна) у 2009 г.

Геніяльны празаік, драматург, паэт, крытык, публіцыст Мікалай Васільевіч Гогаль (прозвішча пры нараджэнні Яноўскі, з 1821 г. — Гогаль-Яноўскі, 20 сакавіка (1 красавіка) 1809 г., Сарочынцы, Міргарадскі павет, Палтаўская губерня, Расійская імперыя — 21 лютага (4 сакавіка) 1852 г., Масква, Расійская імперыя) нарадзіўся ва Украіне, вялікую частку свайго творчага жыцця правёў у Расіі, якую заваяваў сваімі дзіўнымі творами па гісторыі, фальклору і побыце сваёй Радзімы.

З’яўляючыся нашчадкам старадаўняга казацкага роду (па адной з версій быў нашчадкам гетмана Правабярэжнага Войска Запарожскага Рэчы Паспалітай Астапа Гогалья), Мікалай Гогаль на працягу ўсяго жыцця цікавіўся тэмай запарожскіх казакоў, а таму ў 1835 г. напісаў аповесць пра запарожцаў «Тарас Бульба», якая ўвайшла ў цыкл «Міргарад». У 1842 г. у другім томе «Сачыненняў» выйшла перапрацаваная і дапоўненая версія гэтага твора. Адрозненням у гэтых версіях прысвечана шмат даследаванняў айчынных літаратуразнаўцаў і культурологаў. У Расійскай імперыі аповесць шмат разоў перавыдавалася, у асноўным у другой рэдакцыі.

У 1909 г. у Расійскай імперыі рускі рэжысёр, фатограф, кінааператар, прадзюсар, адзін з піянераў расійскага кінамаатографа Аляксандр Восіпавіч (пры нараджэнні Абрам Іосіфавіч) Дранкоў (18 (30) студзеня 1886 г., Хвядоса, Расійская імперыя — 3 студзеня 1949 г., Сан-Францыска, ЗША) упершыню экранізаваў аповесць Мікалая Васільевіча Гогалья «Тарас Бульба» (Атэлье А. Дранкова) [1, с. 38]. Вядома ж, нямы кароткаметражны фільм, у якім А. Дранкоў быў рэжысёрам і аператарам, не мог задаволіць прыхільнікаў гэтага твора як у Расійскай імперыі, так і за мяжой.

Аповесць Мікалая Гогалья «Тарас Бульба» неаднаразова экранізавалася ва ўсім свеце: у 1924 г. выйшаў нямецкі фільм «Тарас Бульба», у якім галоўную ролю сыграў Д. Дуван-Тарцоў; у 1936 г. — французскі фільм «Тарас Бульба», зняты рускім рэжысёрам Аляксеем Граноўскім, галоўную ролю ў якім сыграў Гары Бор; у 1938 г. — англійскі фільм «Сын мяцежнікаў», у якім таксама сыграў Гары Бор. Ва ўкраінскай кінематаграфічнай прэсе 1930-х гг. не толькі апісвалі гэтыя экранізацыі, але нават друкавалі карыкатуры на тэму «Як здымаюць “Тараса Бульбу” ў розных краінах».

У 1939 г. выбітны ўкраінскі кінарэжысёр, сцэнарыст, кінапедагог, грамадскі дзеяч Аляксандр Пятровіч Даўжэнка (11 верасня 1894 г., вёска Сосніца, Сосніцкі павет, Чарнігаўская губерня, Расійская імперыя — 25 лістапада 1956 г., Перадзелкіна, Маскоўская вобласць, СССР), як

успамінаў апошні дырэктар «Шчорса» Ілья Абадзінскі, падчас працы над замоўленым Сталіным «Шчорсам» ужо марыў пра свой наступны фільм, якім павінна была стаць «экранізацыя сусветна вядомага твора М. В. Гоголя “Тарас Бульба”». Ілья Абадзінскі пісаў: «Мне, як дырэктару здымачнай групы “Шчорса”, Аляксандр Пятровіч прапанаваў выконваць аналагічныя абавязкі і пры стварэнні “Тараса Бульбы”» [2].

У верасні 1939 г. Аляксандр Даўжэнка быў настолькі рады ўз’яднанню Украіны, што нават адклаў працу над сцэнарам «Тараса Бульбы» і паехаў у заходнія вобласці, дзе зняў дакументальны фільм «Вызваленне» (1940).

Ілья Абадзінскі ўзгадваў, што ў лютым 1941 г. Даўжэнка паведаміў, што сцэнар “Тараса Бульбы” гатовы і неўзабаве будзе распачата праца: «Увесь час пасля пастаноўкі “Шчорса” Аляксандр Пятровіч Даўжэнка дбайным чынам вывучаў матэрыялы пра гераічныя часы, у якія жыў і дзейнічаў гоголеўскі герой» [3].

Трэба адзначыць, што Аляксандр Пятровіч Даўжэнка, як успамінаў Віктар Барысавіч Шклоўскі, крытычна падыходзіў да некаторых сцэн у аповесці Гоголя, у прыватнасці «не прымаў сцэну ў “Тарасе Бульбе”, дзе Тарас змагаецца са сваім сынам, які толькі што прыехаў з семінарыі» [4, с. 68].

Пры гэтым у большасці сцэнар А. Даўжэнкі быў максімальна набліжаным да першакрыніцы. У Расійскім дзяржаўным архіве літаратуры і мастацтваў (РДАЛМ — РГАЛИ) захоўваецца рэжысёрскі сцэнар А. П. Даўжэнкі па аповесці «Тарас Бульба», які ў 1941 г. быў афіцыйна зацверджаны для здымак старшынёй Камітэта па справах кінематаграфіі пры СНК СССР І. Г. Бальшаковым. Хоць у той час даўжэнкаўскія сцэнары спачатку зацвярджаў асабіста Сталін.

У сакавіку 1941 г., як успамінаў дырэктар здымачнай групы фільма «Тарас Бульба» І. Абадзінскі, «была сфарміравана група ў складзе рэжысёра-пастаноўшчыка А. Даўжэнкі, другога рэжысёра Б. Свешнікава, аператара Ю. Якельчыка, асістэнта рэжысёра А. Козыра, мастакоў І. Маер, М. Салохі. Праўда, Іунія Рыгораўна Маер працавала тады ў групе фільма “Алекса Доўбуш” і толькі крыху пазней актыўна ўключылася ў падрыхтоўку дэкарацый і касцюмаў, якую да гэтага рабіў пад кіраўніцтвам Аляксандра Пятровіча мастак М. Салоха» [2].

Пасля пачатку Вялікай Айчыннай вайны «Тарас Бульба» быў спынены. Савецкае кіраўніцтва пачало фарміраваць польскія ваенныя часці, а таму фільм, які мог выклікаць іх незадаволенасць, было вырашана не здымаць.

Найбольш вядомай замежнай экранізацыяй «Тараса Бульбы» з’яўляецца аднайменны амерыканскі фільм 1962 г. англійскага тэатраль-

нага акцёра і кінарэжысёра, які працаваў на радзіме і ў Галівудзе, Джэя Лі Томпсана з Юлам Брынерам у галоўнай ролі Тараса. У наступным 1963 г. свет пабачыла італьянская версія «Тараса Бульбы», у якой запарожца ўвасобіў на экране Уладзімір Медар. У 1987 г. аматарам творчасці Гоголя быў прадстаўлены чэшскі тэлефільм «Тарас Бульба».

Ва Украіне на Кіеўскай нацыянальнай кінастудыі мастацкіх фільмаў імя А. П. Даўжэнкі на працягу больш як дваццаці гадоў безвынікова спрабаваў па ўласным сцэнары экранізаваць аповесць «Тарас Бульба» ўкраінскі кінарэжысёр, сцэнарыст і акцёр, народны артыст Украіны (2000) Віктар Сцяпанавіч Грэсь (нар. 29 чэрвеня 1939 г., Красны Луч, Украіна).

Рэжысёр і сцэнарыст шмат гадоў працаваў над арыгінальным сцэнарам, які істотна адрозніваўся ад даўжэнкаўскага варыянта, што захоўваўся і ў Маскве, і ў музеі кінастудыі, якая носіць імя майстра: «Гоголь напісаў два варыянты “Бульбы”. Вывучаючы аўтара, збіраючы па крупінках дэталі, я прыкладна ўзнавіў той варыянт, што Мікалай Васільевіч панёс з сабою ў магілу. Мой сцэнар пісаўся па матывах асабістага жыцця, падарожжаў, перапіскі Гоголя. Аднак важней за ўсё — супадзенне ўнутраных сусветаў — майго і гогалеўскага» [5].

Галоўную ролю Тараса Бульбы ў фільме Віктара Грэся павінен быў сыграць акцёр тэатра і кіно, народны артыст РСФСР (1988), народны артыст Украіны (1999), лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Расійскай Федэрацыі (2000) Аляксей Васільевіч Пятрэнка (26 сакавіка 1938 г., с. Чамары, Чарнігаўская вобласць, Украіна — 22 лютага 2017 г., Масква, Расія).

Але пасля доўгіх сумневаў Віктар Грэсь вырашыў змяніць выканаўцу галоўнай ролі Тараса на сусветна вядомага французскага акцёра Жэрара Ксаўе Марсэля Дэпардзье (або Дэпардзьё — фр. Gerard Xavier Marcel Derardieu) (нар. 27 снежня 1948 г., Шатору, Францыя), якому праз французскага кіназнаўцу ўкраінскага паходжання Любаміра Гасейку быў перададзены грэсеўскі сцэнар: «Пазнаёміў з задумай. І нават карціну Юрыя Нікіціна пераслаў, дзе Дэпардзье ў вобразе Бульбы. Мэтру спадабалася. А тут — Аранжавая рэвалюцыя, і Дэпардзье асабіста едзе ў Кіеў. Паглядзець на гэтых “адважных людзей” — украінцаў... Я адчуў, што змагу з ім [Дэпардзье. — А. Б.] працаваць, нягледзячы на мову... <...> Гэта менавіта Дэпардзье — а не наадварот! — сказаў Прэзідэнту аб тым, што хацеў бы зняцца ў ролі Бульбы. Але тут жа пра мяне забыліся! Тады я пачаў пісаць. Пасля гэтага мне патэлефанаваў сам Прэзідэнт. Нібы крылы выраслі! Але ненадоўга... Калі Дэпардзье прывязджаў у другі раз, то яго больш крымскія вінаграднікі цікавілі, чым кіно» [5].

Для В. Грэся фільм «Тарас Бульба» павінен быў стаць «лебядзінай песняй рэжысёра», у якую ён хацеў не проста ўкласці ўсе свае веды і вопыт, але і зрабіць галоўнай карцінай творчага жыцця: «Аднойчы я зразумеў, што хачу зняць адну-адзіную карціну — “Тараса Бульбу” — і больш ніколі нічога пра казацтва не здымаць! З самага пачатку хацелася зрабіць кіна- і тэлеварыянт. Прычым у тэлевізійным варыянце гісторыя мелася адбыцца з розных пунктаў гледжання: Тараса, Астапа, Андрэя. А кінаверсія — гэта зыход, Тарас — нібы Маісей. І калі гэтай карціны не будзе, Украіна страціць больш, чым я» [5].

Марыў пра экранізацыю «Тараса Бульбы» і выпускнік кінафакультэта Кіеўскага дзяржаўнага інстытута тэатральнага мастацтва імя І. К. Карпенкі-Карага 1974 г., які працаваў усё сваё свядомае творчае жыццё ў расійскім кінематографе, кінаакцёр, рэжысёр тэатра і кіно, сцэнарыст, прадзюсар Уладзімір Уладзіміравіч Бартко (нар. 7 мая 1946 г., Масква, Расія). Як сааўтар сцэнара, ён уважліва азнаёміўся не толькі з аповесцю Мікалая Гоголя, але і са сцэнарам Аляксандра Даўжэнкі.

Адзначым, што Віктару Грэсю не спадабаліся некаторыя трактоўкі Уладзіміра Бартко, у прыватнасці, неразуменне розніцы паміж Запарожскім і рээстравым казацтвам: «Часам рээстраўцы далучаліся да запарожцаў, часам ваявалі супраць іх. Былі яны на службе караля і служылі яму даволі верна. Часам рээстраўцы расколваліся — частка далучалася да запарожцаў, частка змагалася на польскім баку. Дык вось, пераход Андрэя на польскі бок — гэта была не здрада! У Дубна стаяў рээстраўскі полк. Палкоўнік быў сябрам Бульбы, яны разам змагаліся пад Хоцінам, але ён застаўся верным каралю, з’яўляючыся праваслаўным. І ён даў сваім казакам магчымасць выбраць — частка палка выйшла з горада, частка засталася. А потым, калі падышоў Патоцкі, рээстраўцы, якія выйшлі з Дубна, таксама падзяліліся — частка пайшла з Патоцкім, частка засталася з запарожцамі. І так — уся наша гісторыя... Андрэй застаўся з рээстраўцамі, каб выратаваць паненку. Таму ўсіх гэтых слоў “Я Радзіму аддам...” я ў сваім сцэнары не пакідаў. Так, ён застаўся, здрадзіў. Лепшы зыход для яго быў — смерць. Як у “Жывым трупе”. І ідучы ў атаку, ён хоча загінуць раней за ўсіх. А Бульба даў заданне — прывабіць! Яны дражняць Андрэя, а забіваць — не забіваюць. Бліжэйшым да Андрэя чалавекам быў Таўкач — казак, які яго выгадаваў. Менавіта ён заваблівае яго ў пастку, і Андрэй забівае яго, коціцца галава, і ў гэты момант чуе: “Ну што, дапамаглі табе твае ляхі?”» [5].

Тым не менш апошняя на дадзены момант удалай экранізацыяй на постсавецкай прасторы аповесці Мікалая Гоголя «Тарас Бульба» ў 2009 г.

стаў аднайменны фільм (Арк-фільм па замове Цэнтрал Партнёршып, Расія, Украіна) менавіта Уладзіміра Уладзіміравіча Бартко, які галоўную ролю прадаставіў вядомаму ўкраінскаму акцёру тэатра і кіно, Міністру культуры і мастацтваў Украіны (1999–2001), Герою Украіны (2011), Народнаму артысту СССР (1991), лаўрэату Дзяржаўнай прэміі СССР (1980), Дзяржаўнай прэміі Украіны імя Т. Г. Шаўчэнкі (1993 г.) і Дзяржаўнай прэміі Украіны імя А. Даўжэнкі (2012 — пасмяротна) Багдану Сільвестравічу Ступцы (27 жніўня 1941 г., Кулікоў, Украіна — 22 ліпеня 2012 г., Кіеў, Украіна). Невядома, як сыграў бы ролю Тараса Бульбы ў фільме Віктара Грэся Жэрап Дэпардзье, але Багдан Ступка, які да гэтага здолеў выдатна ўвасобіць вобразы правадыроў украінскага казацтва ў некалькіх «нездымаемых» фільмах: Ежы Гофмана «Агнём і мячом» (1999, гетман Украіны Багдан Хмяльніцкі), Мікалая Засева-Рудэнкі «Чорная рада» (2000, гетман Украіны Іван Брухавецкі), Юрыя Ільенкі «Малітва аб гетмане Мазепе» (2001, гетман Украіны Іван Мазепа) і іншых, — справіўся з роляй Тараса Бульбы бліскуча. Фільм Уладзіміра Бартко «Тарас Бульба» быў выдатна ўспрыняты ў Расіі і вельмі неадназначна, як ужо адзначалася раней, ва Украіне, але да выканаўцы ролі Тараса Бульбы прэтэнзій ніхто не меў.

Адзначым, што Уладзімір Бартко здолеў экранізаваць яшчэ некалькі «нездымаемых» літаратурных твораў, у тым ліку і «Майстра і Маргарыту» М. А. Булгакава (2005).

У 2009 г. выйшаў на экраны ўкраінскі мастацкі фільм Пятра Пінчука і Яўгена Беразняка паводле аповесці Мікалая Гоголя «Тарас Бульба» пад назвай «Дума аб Тарасе Бульбе», у якім галоўную ролю сыграў вядомы ўкраінскі акцёр тэатра і кіно, народны артыст Украіны (1977) Міхаіл Васільевіч Галубовіч (нар. 21 лістапада 1943 г., г. Залатаноша, Чаркаская вобласць, Украіна), які ўжо іграў многіх казакоў у тэатры і кіно. Але тэлевізійны малабюджэтны фільм рэжысёрскага тандэма П. Пінчука і Я. Беразняка «Дума аб Тарасе Бульбе» праз недахоп вылучаных на яго сродкаў не змог супернічаць з высокабюджэтным фільмам У. Бартко «Тарас Бульба», а таму, нягледзячы на тэлевізійны паказ, застаўся практычна незаўважаным нават ва Украіне.

Літаратурная спадчына Мікалая Гоголя па-ранейшаму актуальная не толькі ў Расіі і Украіне, але і за мяжой: у 2010 г. рэжысёр Аніл Шарма зняў па матывах аповесці «Тарас Бульба» індыйскі гістарычны баявік «Вір — герой народу», у якім галоўную ролю выканаў вядомы індыйскі акцёр, сцэнарыст і прадзюсар Салман Хан.

Якімі б ні былі варыянты экранізацый аповесці Мікалая Гоголя «Тарас Бульба» — на аналагавым альбо лічбавым носьбіце, на радзіме

письменніка ці за мяжой — самае галоўнае, што твор да гэтага часу застаецца актуальным. Спадзяемся, што наперадзе будуць новыя экранізацыі несмяротнага твора, у першую чаргу, на казацкай зямлі.

Пераклад з украінскай мовы С. В. Венізіктава

Спіс асноўных крыніц

1. Великий Кино: Каталог сохранившихся игровых фильмов России (1908–1919) / сост.: В. Иванова, В. Мильникова, С. Сковородникова, Ю. Цивьян, Р. Янгиров. — М. : Новое литературное обозрение, 2002. — 568 с.
2. Ободинський, І. Очима друга / І. Ободинський // За радянський фільм. — 1959. — 17 лист.
3. Ободинський, І. Першого серпня почнеться знімання / І. Ободинський // За більшовицький фільм. — 1941. — 20 черв.
4. Шкловский, В. Это настоящее искусство / В. Шкловский // Искусство кино. — 1984. — № 9. — С. 68.
5. Виктор Гресь: «Я почувствовал, что смогу с Депардье работать, несмотря на язык» [Электронный ресурс] // Главред. — 2009. — 11 сент. — Режим доступа: <https://glavred.info/life/1228-viktor-gres-ya-pochuvstvoval-chto-smogu-s-deparde-robotat-nesmotrya-na-yazyk.html>. — Дата доступа: 15.01.2020.

Variants of screen versions of Nikolai Gogol's story "Taras Bulba": from "analogue" film tape to "digital" television

In this article the author explored successful and unsuccessful film adaptations of Nikolai Gogol's story "Taras Bulba" during one hundred years: from the black and white silent short film of film director; photographer, cameraman, producer, one of the pioneers of Russian cinema Alexander Drankov (Atelier A. Drankov, Russian Empire) in 1909 to the color sound full-length of the feature film by film actor, theater and film director, screenwriter, producer Vladimir Bortko (Arc-film commissioned by Central Partnership, Russia, Ukraine) in 2009. Particular attention is paid to many years of unsuccessful film adaptation of Nikolai Gogol's novel "Taras Bulba" by film director, screenwriter and actor Victor Gres.